

Kolektif Belleğin Modern ve Postmodern Fazları: Karşılaştırmalı Bir Analiz

Gizem Ekin ÇELİK*

Öz

Kolektif bellek, toplumsal grupların geçmişi, bugünü ve geleceği hatırlama, unutma, (yeniden) yorumlama, temsil etme biçimlerini; bu hatıraları toplumsal bellek haritalarında siyasallaştırarak yüzleşmeye hesaplaşmaya dönük teorik ve eylemlilik kapasitelerini imleyen bir kavramdır. Kolektif belleğin “çerçevesi” yalnızca bireysel anılara anlam verme işi değildir; aynı zamanda bu anlam vermenin gerekliliği olan ve çoğunlukla kendilerini açıklıkla göstermeyen toplumsal ve iktisadi faktörlerin değişimlerini içerir. Kolektif bellek çalışmalarının modernizm ve postmodernizm ile ilişkisinin en temel önemi, belleğin temel parametrelerinde, zamanın ve mekânın algılanmasında, organizasyonunda yaşanan değişimlerdir. Bu makalede bu iki tarihsel süreçte kolektif belleğin temel bileşenlerinin geçirdiği dönüşüm odağı alınarak; kolektif bellek kavramının kendisinin ve bileşenlerinin dönüşümlerini tartışılacaktır. Bu doğrultuda amaç, kolektif belleğin dönüşümünün çok yönlülüğünü kavrayabilmektir. Çok disiplinli bir kavramsal, kuramsal kavrayışa sahip olan kolektif bellek çalışmaları için bu kavramsal süreci dönemsel bütünlük içerisinde takip edebilmek, kolektif belleğin sadece literatür boyutunun değil, geçmiş ve gelecek akışlarının da netleşmesi anlamına gelir. Bu netleştirme kolektif belleğin süreklilik kapasitesini ve sosyopolitik hareket alanını da doğrudan etkiler.

Anahtar Sözcükler: Kolektif Bellek, Modernizm, Postmodernizm, Tarih, Kültür.

* Dr. Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi. ORCID: 0000-0003-2814-7111, E- Mail: gizemekin@gmail.com

Çelik, G. E. (2023). Kolektif Belleğin Modern ve Postmodern Fazları: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Akademik Açı*, 3(2): 5-30. doi: 10.59597/akademikaci.1362890.

Modern and Postmodern Phases of Collective Memory: A Comparative Analysis

Gizem Ekin ÇELİK

Abstract

Collective memory refers to the ways social groups remember, forget, (re)interpret and represent the past, present and future; It is a concept that implies theoretical and action capacities aimed at confrontation and reckoning by politicizing these memories on social memory maps. The “frames” of collective memory are not just a matter of giving meaning to individual memories; It also involves the change of social and economic factors that are necessary to give meaning and that do not reveal themselves clearly. The most fundamental importance of the relationship between collective memory studies and modernism and postmodernism is the changes in the basic parameters of memory, in the perception and organization of time and space. In this article, focusing on the transformation of the basic components of collective memory in these two historical processes; the transformations of the concept of collective memory itself and its components will be discussed. In this regard, the aim is to understand the versatility of the transformation of collective memory. For collective memory studies that have a multidisciplinary conceptual and theoretical understanding, being able to follow this conceptual process in a periodic integrity means clarifying not only the literature dimension of collective memory, but also its past and future axes. This clarification directly affects the continuity capacity of the collective memory and the sociopolitical field of action.

Keywords: Collective Memory, Modernism, Postmodernism, History, Culture.

Giriş

Bireysel ve toplumsal deneyimleri koruma, aktarma ve kurma işi olarak kolektif bellek, bireysel düzeyde hatırlama, bilinç ve kimlik oluşumu ile toplumsal düzeyde ise geçmişin, anmanın ve toplumsal alanın sahiplenilmesinin farklı kademelerini içerir. Kolektif Bellek modern bir kavram olarak, on dokuzuncu yüzyıla ait bir nebula içerisinde doğmuştur. Kolektif bellek kavramı, ilk defa 1902’de Hugo von Hofmannsthal tarafından kullanılmış, 1925’te Maurice Halbwachs’ın *The Social Frameworks of Memory* çalışmasında Bergson ve Freud eleştirisiyle geliştirilip toplumsal bir fenomen olma niteliği literatüre katılmıştır. Belleğin toplumsal anlama ve açıklama uğraşında öne çıktığı tüm dönemler toplumsal siyasal ya da iktisadi olarak çalkantılı değişimlerin yaşandığı dönemlere denk gelir. Bellek tarihsel dönemin somut ihtiyaç ve soyut arzularında dolaylanarak o kesitin parçaları da olsa bir görünümünü serimler. Modern bir kavram olan bellek, içerisine doğduğu modernizmin krizleri ve dönüşümlerinden doğrudan etkilenir. “Modernitenin unutmak gibi bir sorununun olması” (Connerton, 2012: 104)¹ onu modernitenin tüm kriz aşamalarına içkin bir sorunsal haline getirir.²

Bu makalede kolektif bellek literatürü “modernizm” kavramı odağa alınarak iki hatta incelenecektir. Kavramlar, bilme arzumuzun, anlama

¹ “Unutmak, hangi biçimde olursa olsun, 1918’den, 1945’ten sonra ya da daha sonraki felaketlerden sonra, modern anıların bazen gecikmeli ve ıstıraplı inşasında kilit bir unsurdur” (Young, 2020: 34).

² “Kapitalist kültürün ölümcül hastalığı olarak bellek yitiminin eleştirisi de ilk kez Adorno tarafından 1930’ların sonlarında müziğin fetiş karakteri üzerine yapıtında, daha sonra bir kez daha *Dialektik der Aujkliirung’un* (Aydınlanmanın Diyalektiği) ünlü kültür endüstrisi bölümünde dile getirilmişti” (Huyssen, 1999: 15).

çabamızın sistematik bir biçimde örgütlenebilmesi için gereklidir. Kavramları, “kendi karmaşıklıkları içerisinde kavramak zorunda kaldığımız tarihsel dönemlere ve akımlara gönderme yapmak için kullanıyoruz” çünkü her çağ benzer ya da farklı şekillerde kendi karmaşıklığı içerisinde görülmeyi talep eder (Llyod, 2006: 184). Dolayısıyla kavramları odağa almaktaki amaç öncelikle tarihsel- toplumsal hattı ortaya çıkarmak ve takip edebilmektir. Amaç, kendisini her zaman aynı berraklıkla serimlemeyen fenomenleri takip ederken öz- görüngü ayrımını gözden yitirmemek olmalıdır.

Kolektif bellek literatürü için modernizm neden çok önemlidir? Çünkü “modernitenin durumu, bellekle nasıl ilişki kurduğumuz, nasıl ürettiğimiz, hafıza ile nasıl ilişki kurduğumuz konusunda önemli değişikliklere yol açmıştır” (Kuhn, 2020: 193). Kolektif belleğin güçlü toplumsallığı, insanın içinde bulunduğu var oluş koşullarındaki kırılmalara ve değişikliklere sıkı sıkıya bağlıdır. İnsana ve topluma dair değişen cevaplar ve yeni sorular bu var oluşu yeniden ve yeniden gözden geçirme gerekliliğini doğurur. Geleceğin ve geçmişin tahayyülü, anlamlandırılması tarihin değişen dönemlerinde yaşanan deneyimler ve olaylar kolektif belleğe bakışı da değiştirir.³

Diğer yandan bu iki tarihsel dönem arasında kurulacak keskin bir karşıtlığa da mesafeli yaklaşmak gerekir. İki yüzyıl arasında katı bir karşıtlık bağı kurarak, nüansların kaybolmasına neden olur. “On dokuzuncu yüzyıl, birçoklarının iddia ettiği gibi, “ilerleme” yüzyılıysa, yirminci yüzyıl, tüm

³ 17., 18. Ve 19. Yüzyıllar boyunca geçmişin kavranışı, anmanın kendisinin değişen yapısı için bkz. Olick ve Robbins, (1998).

bilimsel gelişme ve hayal gücüne (tıp, kadın hakları ve yaşam beklentisindeki muazzam ilerlemelere) rağmen, insan kötülüğü anlayışımızda silinmez bir iz bıraktı” (Blight, 2009: 243). İki yüzyıl arasında kurulan bu katı dikotomi nüansları ve süreklilikleri takip edebilmeyi olanaksız kılar. Diğer yandan kötülük ile modernizmin eşitlenmesi, geleceğe –buna ilerleme demek de yanlış olmaz- dair bir unsur olarak insan ögesini de dışarıda bırakır. İlerlemenin bu köktenci reddi, ona ait olan kazanımların, geleneğin ve mirasın tümünden reddi anlamına gelir.

Bellek literatürü için kırılma noktalarından olan modernizm⁴ ile ilişkiyi ve literatürün çağdaş dönemde ilerlediği süreci görebilmek için kolektif belleğin modernizm ile fırtınalı ilişkisini; ardından da memory boom’un (bellek patlamasının) sosyo-tarihsel süreçlerini incelemek temel adımlardır. Kolektif bellek ve modernizm ilişkisi ilk hattı; memory boom ise ikinci hattı oluşturur. Bu bölümlemenin sebebi, bu iki hattın kolektif belleğin yapı taşları olan zaman, mekân ve topluma dair getirdiği radikal kırılmalardır. Bu hat, kolektif belleğin 19., 20. Ve 21. Yüzyıl boyunca dönüşümlerini serimler; ki kolektif bellek çalışmasının özü, zamansallığın değişimlerine odaklanmasıdır. Bu değişim, kolektif belleğin sadece tanımını, yapısını değil; tanımın dayandığı düzlemi –felsefe, sosyoloji, psikoloji vb.- ve etki kapasitesinin sathını da değiştirir. Kolektif belleğin modernite ile zorlu sınavını gerek modernizm içinde –ulus devlet, kolektif kimlikler, icat edilen gelenekler vb.-

⁴ “Aydınlanmadan bu yana Batı’daki (hümanizm, rasyonalizm ve büyük anlatılarla tanımlanan) felsefi muhafazakârlık veya yirminci yüzyılın ilk yarısında egemen olan (deneyselcilik, estetikçilik ve avangard ile tanımlanan) sanat akımı için kullanılan kolektif terim” (Mansfield, 2021: 264).

gerek “geç modernite” de –kültür teorisi/ kültür tarihi, savaşın getirdiği yıkımın içselleşmesi vb.- izleme imkânı sunar.

Kolektif Bellek ve Modernizm

Modernizm’in temel iddiası nedir? Modernizm, -Aydınlanmadan itibaren Avrupa düşünce ve kültüründe görüldüğü haliyle ya da sadece yirminci yüzyılın ilk yarısına karşılık olarak- “dünyaya ve topluma dair geleneksel anlayışımızın çöktüğünü, artık bunların yerine insanlığı yeniden şekillendirip canlandırabilecek geniş çaplı felsefi, kültürel ve siyasi ilkelerin koyulması gerektiğini” iddia eder (Mansfield, 2021: 234). Bu iddia, hem kopmak istenen geçmişte tutunacak bir nokta arama çabasını hem de muğlak geleceğe⁵ dair güvenli bir rota çizme isteğini imler. Geçmişin [farklı formlardaki] metaforik/ alegorik unsurları modernist ideolojilerin can alıcı unsurlarından biridir” (Jenkins, 1995: 8). Kolektif bellek için modernizm, öncelikle bir kavrayışı (geçmişin nasıl tanımlanacağı), bir ayıklamayı (geçmiş mirasın hangi taraflarına sahip çıkılacağı ya da çıkılmayacağı) ve konumlamayı (geçmişin mirasıyla bugünde ne yapılacağı) içeren bir pozisyon alma zeminidir. Bu denli parçalı ve eklektik bir yapıya bakarken, ana odak, “Son on yıllar bir yana, geçtiğimiz yüzyılda modernite hakkında, bu soruların fikir pazarında bu kadar acil ve çekişmeli hale geldiği alanların yaratılmasına izin veren veya bunu zorunlu kılan şey nedir?” (Blight, 2009: 248) sorusudur. “İdeolojiler, tarihsel yörüngelerini, geçmişin büyük harflerle ifade edilen

⁵ Gelecek artık, “bir eğilimin hedeflenmesi, bir hareketin tamamlanması, toplayıcı bir ilerlemenin gerçekleşmesi ya da bir ilk sözün yerine getirilmesi olarak düşünülememektedir” (Rosanvallon, 2004: 32).

versiyonlarında, Tarih olarak ifade ettiler; yani, genellikle uygun şekilde "ilerici" olarak yorumlanan genel bir tarihsel gelişim şeması içindeki yerlerini ve işlevlerini tanımlayarak, olumsal olay ve durumlara nesnel bir önem atfedilen terimlerle geçmişe bakmanın bir yolu olarak" (Jenkins, 1995: 7- 8).

Kolektif bellek ve modernizm ilişkisine bakmak neden gereklidir? Modernizme ait olan gerek teoriyi gerek de hümanizmi imleyen kazanımların⁶, Marksizm ile kesiştiği birçok ortak nokta bulunmaktadır. Modernite'nin kazanımlarına eleştirel bir şekilde sahip çıkmak; postmodernizmin geçersizleştirdiği kazanım ve mücadele hattına sahip çıkmak anlamına da gelir.⁷ Aynı zamanda modernizmin kapitalizmin krizleriyle ilişkisi⁸ ve bu organik ilişkinin özne, tarih ve toplumsal tahayyüle dair referanslarıyla kolektif belleğin radarındadır.

Matt Matsuda (1996), belleğin *fin de sicle* Avrupa'sında modernizmin karakteristik bir meselesi olarak ortaya çıktığını ve asıl olarak tarihin

⁶ Modernite geniş bir kavramsal paketle birlikte gelir. Modernite, "bilimsel ve teknolojik gelişimle körüklenen ve kapitalist pazar ekonomisinin -geniş ölçüde dünya çapında ve yoğun olarak ruhun her köşesine- yayılımının hâkim olduğu uzun bir tarihsel değişim dönemi" (Llyod, 2006: 183) olarak kabul edilir. Modernlik projesi, "İnsan aklını ve bu aklın düşündüklerine uygun olarak düzenlenecek bir yaşama biçimini ön plana çıkaran Aydınlanma hareketine bağlı olarak oluşup gelişen, modern dünyayı oluşturan bireyselleşme, sekülerleşme, endüstrileşme, kültürel farklılaşma, metalaşma, kentleşme, bürokratikleşme ve rasyonelleşme süreçlerini anlatan bir terim" (Urhan, 1999: 145) olarak tanımlanabilir.

⁷ Modernlik projesinin paramparça olduğunu ilan eden postmodernizm, "bazen iyimser (bize rehberlik edecek mutlak yeni ilkeler bulma çabası itibarıyla modernizm otoriter bir yaklaşımdı, postmodernizmin onu alaşağı etmesiyle insanlığın içindeki sonsuz fark alanları serbest kalıyordu), bazense kötümser (değerler çöplüğüne terk edilmiş) bir gözle değerlendirilir" (Mansfield, 2021: 234).

⁸ "Soyut düşünce olasılığının artmasından, artan sanayileşme ve kentleşmeden kaynaklanan hızlanan değişimden ve bunun sonucunda dini dünya görüşlerinin ve geleneksel siyasi otorite biçimlerinin azalmasından kaynaklanan varoluşsal bir kriz" (Olick ve Robbins, 1998: 115).

ivmesine karşı bir cevap olduğunu belirtir. Modernitenin ilerlemeci yönü en bariz şekilde tarih anlatısında ortaya çıkar. Modernizme içkin olan ilerlemeci tarih anlayışının bellek açısından önemi geçmişe, “kolektif bir deneyim sürekliliği olarak geçmiş duygusuna (Hobsbawm, 1999: 33), bakmanın ve onu yeniden organize etmenin farklı yollarının tezahürleri olmasıdır. Bu bağlamda Holokost örneği ana çekirdeği oluşturur. Holokost’un modernizm ve postmodernizmin dizgesine nasıl ve hangi bileşenlerle konumlandırılacağı tartışmaların merkezinde durur. Bu konuda farklı görüşler de mevcuttur. Holokost’u postmoderniteye giden yolda zaten başlamış olan bir gelişmede – sömürgeciliğin dehşeti, iki dünya savaşı, ırkçılık, çevresel tahribat vb.- yalnızca son ve en korkunç aşama olarak değerlendirirler (Olick ve Robbins, 1998: 119).⁹ Yüzyıla ve bellek çalışmalarına damgasını vuran bu derin iz, soykırım ve modernite arasındaki “organik” ilişkiyi savunan tartışmalar¹⁰ da göz önünde tutulursa, literatürü modernite ile gerilimli bir ilişkiye sevk etmiştir. Dolayısıyla, otantikliğin, özneliliğin ve alternatifin odağında; geleceğe dair kaygıların şimdiciliğe kapanmaya sebebiyet verdiği bir anlam dünyası şekillenmeye başlamıştır. Bu durum, kolektif belleğin çerçevelerini de değiştirir. Bunu nasıl yapar? “Kolektif” olanı yeniden tanımlayarak; kolektifi “ulus devlet” çerçevesine sıkıştırarak.

⁹ Holokost’un kendisini değil ama Holokost sonrasının bellek dizgesine nasıl yerleştirebileceği tartışması post-bellek tartışmalarına işaret eder. Wodak, “‘post-bellek’ kavramının (Hirsch 1997), Holokost’tan sağ kurtulanların anıları ile sonraki nesil arasında, travmatik olaylara parçalanmış duygusal göndermelerle bir ilişkiyi ima ettiğini” (2000: 279) belirtir. Bkz. Hirsch, M. (2008). “The Generation of Postmemory”, *Poetics Today*, 29 (1), 103- 128.

¹⁰ B. Zygmunt. (2016). *Modernite ve Holokost*. İstanbul: Alfa.

Kolektif belleğin modernite epizodundaki zorlu sınavının etaplarından biri de ulus- devlet olgusudur. 19. yüzyıl, ulus devletlerin kurulması ve köken icatları açısından güçlü ve kurucu bir kırılma noktasını imler.¹¹ “Yirminci yüzyılın kanlı tarihi, ulusların geçmişlerini nasıl organize ettikleri, yaratılış hikâyelerini nasıl oluşturdukları, gelenekleri nasıl icat ettikleri ve hafıza adına nasıl ve neden büyük şiddetin işlendiğiyle daha fazla ilgilenmemize neden oldu” (Blight, 2019: 241). Bu hamle meseleyi politik bir zemine taşıması açısından önemlidir (Hutton, 2015: 27) ve fakat aynı zamanda politika ile iktidarın sınırlarını birbirinden ayırması açısından eleştirilmelidir. Buradaki iktidar nosyonu,¹² toplumsaldan çok devlete ait kurumları ve bürokratik değerleri imleyen bir iktidar nosyonudur. Tüm bunlarla birlikte, kolektif belleğin dolayımına eksen politikadan kültüre kaydırılmış olur. Bu çerçevede ise bellek, bir anma işi “belirli bir topluluğun anıt mirasının sembolik bir ögesi' olarak tanımlanır” (Carrier, 2000: 42). Modern olan için bellek artık “modern öncesi toplumların sürekli geçmiş içinde yaşadığı yerde,

¹¹ Olick ve Robbins, Hobsbawm’ın geleneğin icadı tezini hatırlatarak, on dokuzuncu yüzyıl ortalarından sonlarına kadar solmakta olan meşruiyetlerini destelemek için faydalı gelenekler ‘icat etme’ yönündeki devletler önderliğindeki çabaların çoğalmasına vurgu yaparlar. “Özellikle 1870’den sonra, kitle siyasetinin ortaya çıkışıyla bağlantılı olarak, siyasi liderler ‘toplumsal dokunun ve toplumsal düzenin sürdürülmesinde ‘irrasyonel’ unsurların önemini yeniden keşfettiler. Pek çok düşünür böylece yeni bir ‘sivil din’ inşa edilmesini savundu” (1998: 117). Bu sivil din, eğitimde artan milliyetçilik içeriklerini, halka açık törenleri ve anıtların çoğalması anlamına gelmekteydi.

¹² Traverso Nora’nın patrimonial milliyetçiliği konusunda uyarıda bulunurken, onun tarih ile belleği karşı karşıya getirmesini eleştirir. “Hafıza mekânları, arşivlenmiş bir geçmiştir. Nora’nın tarihle bellek arasında kurduğu keskin ve neredeyse normatif karşıtlığın su götürdüğü muhakkak, bu karşıtlık tarihle belleğin birbirini dışladığını öne sürüyor, aralarındaki simbiyotik ilişkiyi tanımlıyor. Temel unsurlarına indirgenildiğinde, ölümün karşısına yaşamı, buradallığı karşısına uzaklığı, öznel katılımın karşısına nesnel yeniden inşayı, duyguların karşısına aklı, sığağın karşısına soğuşu, kutsalın karşısına dünyeviye koyar gibi, belleği sistematik bir şekilde tarihin karşısına koyan katı bir ikilik çıkıyor ortaya” (2018: 145).

çağdaş toplumlar belleği toplumsal yeniden üretimin sürekliliğinden ayırdı; bellek artık örtük anlamlar değil, açık işaretler meselesidir” (Olick ve Robbins, 1998: 121). Dolayısıyla baz alınan sosyolojik ve politik referansların hem yapısı hem de işlevselliği değişmiş olur.

Postmodernite ve Kolektif Bellek

Postmodernizmi, sanat ve mimariden, toplum bilimleri ve felsefeye kadar uzanan tanımlanmamış bir fikirler galaksisi olarak tarifleyen Sokal’a göre postmodernizm, “hemen hemen açık bir şekilde Aydınlanma’nın rasyonel geleneğinin reddi; deneysel testlerle hiçbir bağlantısı olmayan teorik söylemler ve bilimi bir ‘anlatı’, ‘mit’ ya da toplumsal inşadan (ve başka şeylerden) ibaret gören bir bilişsel ya da kültürel görecilikle tanımlanan entelektüel bir akımdır” (2011: 295).

Tol- Göktürk, postmodern durum ya da post- endüstriyel toplum olarak tanımlanan bu döneme ilişkin temel mekanizmanın esasında kapitalizmin üretkenlik ve teknolojik yetkinlerle dönemine uyumlanmasını içeren ana çekirdeğine vurgu yapar. Ulusal pazar merkezli liberal kapitalizm, daha sistematik ulusal devlet çekirdekli örgütlü kapitalizm ve esnek üretim, istihdam ve ucuz emek merkezli mekânını tüm dünyaya genişleten örgütsüz kapitalizm. Dolayısıyla, postmodernizm, bu üç tarihsel dönemin geçişlilik ve “kopuşlarıyla”¹³ beraber düşünülmelidir. Üretimdeki bu değişikliklere koşut olarak bunların ihtiyaç duyduğu birey, toplum, politika ve tarih tahayyülleri

¹³ “Bir kopmadan çok bir zincirdir bu ve birbirini izleyen karşılaşmalar yoluyla bir devamlılıktır” (Yılmaz, 2010: 46).

şekillenir.¹⁴ Emek rejiminin ve iktisadi yapının bu değişimlerinden kolektif bellek de etkilenir. Bu sebeple, postmodernite hattını izlemek, kolektif belleğin geçirdiği dönüşümler için anlamlı karşılıklar bulmamıza yardım eder.

Huyssen (1999), belleğin dirilişinin, ilerleme ve modernleşme ideolojilerinin kriziyle ve teknolojinin modernitenin yerleşik zamansal düzeninin çöküşündeki rolüyle ilgili olduğunu belirtir. Huyssen, ilerlemeye duyulan derin kırılmanın ve postmodern dünyanın yönelttiği tehditlere verilen “hararetili” bir yanıt olduğunu vurgular. Bu, Nietzscheci bir okumayla modernitenin ilerleme doğrultusunda bellek hattını unutmaya doğru sevk etmesidir. Zamansal düzenin çöküşü ve değişimi belleğin sadece içeriğini değil yapısını da doğrudan etkiler.¹⁵ Postmodernite’de bireyin belleği “protez”¹⁶ olarak tanımlanır. Postmodern bellek, tarihsel maddeci belleğin aksine “[yeniden] üretim ile öznelliğin üretimi arasındaki yeni kesişim

¹⁴ Postmodernizm bu bağlamda birikim rejiminde meydana gelen değişim ve kırılmaları ve bu kırılmaların yani maddi üretim koşullarını yaratan üretimdeki değişimlerin, toplumsal organizasyonlardaki farklılıkların iktisadi temele yaslanarak siyasi yönünü bütünlükle açıklamak ve sorgulamak için elzemdir.

¹⁵ Belleğin zamansallıkla ilişkisinin değişmesi, onun dışı yönelmesini zorunlu bir hale getirir. Bu bağlamda belleğin Augustinius’ta temellenen “içsel” merkezli teorisinin zemini kırılır. “Sözel işaretler, anlamları açısından nesneye bağlıdır, tersine değil: yani varlık, her zaman bilmeden önce gelir. Ve söz konusu nesne, zihne damgalanmış ve hatıra yoluyla geri çağrılabilen, hatıra sözel işaretiyle etkinleştirilen “içsel” bir nesnedir” (Reiss, 1982: 81) tanımı da artık eski güçlü karşılığına sahip olamaz.

¹⁶ Buradaki vurgu, bu “yapaylığın” her türlü, bireysel ya da toplumsal, bellek kavrayışımızı kökten değiştirmesidir. “Geçmiş kaydetmenin yeni teknolojik araçları genellikle ‘yapay’ olarak görürse de zamanla bunlar hafızanın kabul edilen kültürel yapısına dâhil edilir. Genişletmek gerekirse, belleğin toplumsal temellerine yönelik çağdaş ilginin izi, en azından kısmen, belleğin zihinden dış mekânlara tarihsel bir kaymasına kadar izlenebilir” (Olick ve Robbins, 1998: 113). Protez bellekteki vurgu ise onun deyim yerindeyse ideolojik bir aygıt misali çalıştırılmasıdır. Belleğin toplumsal temelleri bir boş gösteren haline gelirken, kültürel yapısı ise bir şeyleşmeler toplamı haline dönüşür.

noktalarının yol açtığı siyasi, kültürel ve iktisadi dönüşümleri kavrayamaz” (Read, 2014: 19- 20). “Protez bellek” terimi genellikle postmodernist teoriyle, teknolojinin bellek üzerindeki etkisiyle ve filmin ve daha yakın zamanda dijital teknolojinin, deneyimlenmemiş olayların anılarının 'implantasyonunu' mümkün kılabilme olasılığı ile ilişkilendirilir” (Radstone ve Hodgkin, 2003: 55). Alison Landsberg (2004) *protez bellek* kavramsallaştırmasıyla, belleğin kültür endüstrisinin kitlesel tüketimi içerisindeki rolünü göz önünde tutarak, belleğin mübadele edilebilirliğini tartışmaya açar. Çözülen kültürel biçimler, çözülen toplumsal bağların ve toplumsal öznelere toplamında muhayyel bir toplum manzarası ile maluldür. Postmodernist çağda, “postmodern anti-epistemolojinin deneyim ve bellek arasında zahmetsiz bir benzeşme sağladığı yerde” (Olick ve Robbins, 1998:120), bellek insana içkin bir şey olmaktan ziyade dışsal bir fenomen olarak konumlandırılır.¹⁷

Kolektif bellek literatürünü 1970lerden itibaren yaşanan *memory boom*-neoliberalizm arasındaki kesişimler ve kopmalar hattından ilerlemek, kolektif belleği doğrudan etkileyen tarihsel bağları takip etmek gereklidir.¹⁸ Belleğin salt “üstyapısal” olduğu iddia edilen, kültürel üretimi, artan bir şekilde “altyapısal” alana, “emeğin ve doğal kaynakların örgütlenmesine bağlıdır. Bu bellek patlaması maddi olmayan, güvencesiz ve zorla çalıştırmanın,

¹⁷ Bu dışsallık, aynı zamanda hegemonik bir hale gelmesi, yıkımı hazırlayan bir araçsallaşma durumu nedeniyle de ayrıca dikkate değerdir. “Geçmiş artık ne mutlak iyidir ne de aşkındır; şimdi'nin yavaşça değer kazanışı geçmişin değerini düşürür: Otoriteye karşı akıl, hatta aklın otoritesi geçer akçe haline gelmeye başlar” (Yılmaz, 2010: 44).

¹⁸ “1970’lerin ortalarından sonra kapitalist sistemin içine girdiği yapısal/ genelleşmiş krize yönelik küresel finans kapitalin hamlesi olarak gerçekleşti. Kapitalist yıkımın en şiddetli şekilde hayata geçirilişini kapsayan neo-liberal politikalar yakın döneme damgasını vurdu” (Yaraşır, 2021: 9- 10). Bu politikalar, kolektif bellek bileşenlerini de radikal bir şekilde etkiledi.

ekonomik işlem bölgelerinin, fikri mülkiyet haklarının, menkul kıymetleştiriminin, sömürünün ve ortak doğal kaynakların daha fazla kuşatılmasının doyumsuz bir yoğunlaşmasıdır” (Allen, 2016: 373).

Modernite'nin verdiği özgüvenin çöküşü ve “postmodernite'nin çoğulcu seçmeciliğinin yükselişiyle birlikte, “merkezi kümeler’, ‘değer hiyerarşileri’ ve ‘temel koordinasyonlar’ın yerine; dönen, dağınık, koordine edilmemiş değer ve anlam üretimi koyulmuştur” (Bauman, 2015: 40).¹⁹ Diğer yandan, “toplumsal olanı katmanlara ayırıp bulanıklaştırarak içinden geçen bölünmenin etkilerini kısmak söz konusudur” (Rosanvallón, 2004: 85). Harvey bu yoğunlaşmanın esasen bir çöküşün işareti olduğunu belirtir. Dünyanın zamansal düzeninin böylesine çöküşü, aynı zamanda geçmişin de tuhaf bir biçimde ele alınmasına yol açar. Postmodernist deneyim, büyük anlatılarla eş tuttuğu modernizm nezdinde²⁰ “yol açtıkları yıkımdan ötürü

¹⁹ Tol- Göktürk, bu tavrın sonucunun –örgütlenme, işleyiş, talepler ve yaşamın her alanına sirayet eden bir eşitmiş izlenimi veren eşitsizlikler doğurduğunu vurgular. Buna göre dini cemaatler ile tüketici haklarını koruma derneklerinin ya da ırkçılık karşıtı hareketlerin eşitlenmesi gibi. Bu eşitleme onların merkezi olarak temsile dayanan siyasi alan içerisindeki konumları ile de pekiştirilir. “Bir başka açıdan bakıldığında, toplumsal hareketlerin ya da kimlik politikalarının kendi içlerinde oluşan hiyerarşinin de göz ardı edilmesi sonucunu doğurur” (2006: 197).

²⁰ “Anti-temeldencilik (*anti foundationalism*) ve bununla bağlantılı olarak büyük anlatıların sonu fikri, herhangi bir doğrunun dayanak olarak herhangi bir referansa gönderme yapamayacağını ve söz konusu modern temellerin güvenilirliklerinin ortadan kalktığı iddiasıdır” (Uzuner, 2016: 146). Bu açıdan bakıldığında postmodernizm belleği ana dinamosu olan referanslardan mahrum bırakır. Postmodern dönemde belleğin ahvalini düşünebilmek için bu nokta oldukça açıklayıcıdır.

eski büyük anlatıları reddeder; hatta eski yeni demeden büyük anlatıların tamamını reddeder” (Mansfield, 2021: 240).²¹

Memory boom için vurgulanması gereken önemli bir nokta ise onun her ne kadar bir hikâyeye çoğulluğu ve görülme ihtiyacından kaynaklansa da esasında “soyut” bir toplam olmamasıdır. Bellek patlamasının “hakikat komisyonları ve gelişen geçiş dönemi adaleti alanında devlet destekli suçların tanınması ve tazmin edilmesi, Avrupa, Latin Amerika ve Güney Afrika’daki demokratikleşme dalgaları” ahlaki, politik ve yasal sonuçlarıdır (Kattago, 2015: 9).²² Bu “somut” sonuçlar, politik ve kamusal muhalefetin kazandığı ilerlemeler sayesinde olabilmıştır. *Memory boom*, döneminin en önemli kavramlarından biri: geçmişle hesaplaşmanın kaynağı olarak öne çıkar. Sancar, 1980lerin başından itibaren “hafıza patlaması”, “hafıza’nın başkaldırısı”, “hafıza’nın intikamı”, “hafıza konjonktürü” gibi parolalarla nitelenen bir döneme işaret eder. “Özellikle Latin Amerika’da askeri diktatörlüklerin çözülmesi, Güney Afrika’da ırkçı rejimin çökmesi, Sovyetler Birliği ve Doğu Blok’unun dağılması, toplumların kendi geçmişleriyle ilişkilerinde bir değişim sürecine girmelerine yol açtı. Bu bağlamda, birçok ülkede geçmişle ilişki konusu yeniden masaya yatırıldı, yerleşik ilişki biçimleri sorgulandı, farklı ilişki seçenekleri tartışmaya açıldı, yeni ilişki

²¹ “Büyük anlatılardan küçük anlatılara geçiş, ‘küçük olan her şey güzeldir’ deyimiyle yüceleştirilir. Büyük anlatılar ne kadar aydınlanmanın ve modernizmin ürünüyse, küçük anlatılar bir o kadar yerel ve gelenekseldir” (Tol- Göktürk, 2006: 83).

²² “1990’larla birlikte kavramın, ortaya çıkışını belirleyen özgül tarihsel bağlamı aşarak, genellikle iç savaşlardan ve diktatörlüklerden geçiş döneminin tahlilinde kullanılan bir üst kavram haline gelmesiyle birlikte, sorunu ifade etmek için, “geçiş süreci” ve bununla bağlantılı olarak “geçiş süreci adaleti” (*transitional justice*) terimleri yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı” (Sancar, 2010: 27).

modelleri geliştirildi" (2010: 19). Travmatik bir geçmiş ile bellek arasında dünya savaşlarının yıkımı dolayısıyla kurulan ilişkinin iç içeliğine dikkat çekmek gerekir.²³ Bu şu anlama gelir: savaşın hafızasının modernist bir versiyonunun toplumsal yelpazede kilit bir kültürel ve politik varlık haline gelmesi. Dolayısıyla, kolektif bellek ve travma ilişkisinin başlangıcını on dokuzuncu yüzyıla kadar götürebileceğimiz, yirminci yüzyıla kadar devam eden bir tarihsel gelişimi gözetmek durumunda kalırız.²⁴ Toplumsal ve siyasi olarak zor dönemleri ve bu dönemlere uyumlanmayı açıklamanın geleneksel yollarının, belleğin yükselişiyle çakışması oldukça anlamlı bir veridir. Belleğin bu, "yeni teorik görünürlüğü, modern dönem boyunca ortaya çıkan [savaşın her aşamasıyla doğrudan ilişkili olan] bir dizi uzun vadeli gelişmeye karşılık gelmiştir" (Barash, 2017: 255- 256).²⁵ Kolektif bellek çalışmaları açısından belleğin bu yükselişini açıklamak için bellek patlamasının ortaya çıkış koşullarını ve dinamiklerini açıklıkla sergilemek gerekir. Bellek patlaması, geçici bir popülerlikten ziyade, kültürel paradigmada yarattığı radikal değişiklikler ile kolektif belleğin daha sonraki gelişimi için önemli bir noktadır.

²³ "Young, Büyük savaşın "modern" fikrinin ana kaynağı olup olmadığı veya kökenlerinin modernitenin ortaya çıkışından önce olup olmadığı konusunda tartışmalar olduğunu aktarır. Hatta bunu bir adım ileri taşıyarak, "1914 öncesi ortaya çıkan kültürel 'modernizm' imgelerinin, savaşın ideolojik olarak şekillenmesinde rol oynadığını" (2020: 20) ileri sürer.

²⁴ Alanda travma kavramının yükselişinin 1980lerde olması tesadüf değildir. "Avrupa'da 1980'lerin başlarında son derece tipik olan gelecek duygusu yitiminin, uygarlıktan bıkkınlık duygusunun, hatta giderek artan gelecek korkusunun nedenleri üzerinde durmakla birlikte ilerleme, evrenselcilik ve modernleşme ideolojisinin yaşadığı krize" (Huyssen, 1999: 44) denk gelir.

²⁵ "Sosyo politik alandan kolektif uyumu açıklamanın geleneksel yollarının düşüşü" ifadesinin üzerinde durulması gerekir. Yaşanan teorik makas değişimi, Marksizmin "popülerliğini" kaybettiği yıllara bir atıftır.

Bellek patlaması panoramasına genel rengini veren ana olgu kümesi vardır. İlki, “yirminci yüzyıldaki önemli olaylardan doğmasıdır: İki Dünya Savaşı²⁶, Holokost²⁷, sömürgeciliğin sonu ve Komünizmin çöküşü” (Kattago, 2015: 8)²⁸ olarak sayacağımız reel olaylardır.²⁹ İkincisi ise değişen ideolojik ve teorik zemindir. 1960ların kültür teorisi ile yapısalcılık çağının kendi alanını savunmasıyla (Radstone, 2000: 13) oluşan kurucu gerilim noktası, hâkim çerçeveyi çizer. Belleğin kültürel anlatılarla, bilinçdışı süreçlerle olan fırtınalı simbiyotik bağının kökenleri ya da belleğin değişen dönemler ve akımlarda geçirdiği teorik ve anlamsal evrim, kendi özgüllüğünü bulma çabası yine bu hatta aranmalıdır.

Kolektif bellek literatürü için bellek patlamasının esas önemi, kolektif belleğin yeni bir teorik ve toplumsal görünürlülük kazandığı; kolektif belleğin yapısına ve sınırına dair yeni bir dönemi imlemesidir. Hâlihazırda insanlık tarihi kadar eski olan bir kavramın, tarihin önemli bir kriz döneminde bu denli hevesle ilk kez keşfedilmiş olması³⁰, kurucu bir nokta

²⁶ Savaşlar hem ulusal bellekteki değişen rolleri ve araçsal kullanıma uygunlukları açısından hem de savaş anıtları, müzeler gibi somut bellek formlarının usul ve esas değişimlerini izleyebilmek açısından oldukça belirleyici bir roledirler. Bellek dizgesine güçlü müdahaleler olarak “modern” belleğin kurucu unsurları olarak değerlendirilmeleri –hem paylaşım hem dönüşüm açısından– oldukça önemlidir.

²⁷ “Savaşlar hem bugüne hem de geçmişe karşı yeni tutumlar yaratırken, Holokost’un daha belirleyici bir temsil krizi yarattığı söylenebilir” (Olick ve Robbins, 1998: 119).

²⁸ “Savaş sonrası akıl ve rasyoneliteye karşı ortaya çıkan radikal bir şekilde yıkıcı görüşler, insan ruhuna ve onun ilerlemesine ilişkin daha önceki doğrusal tarih görüşlerin ve büyük anlatıların eleştirisini sunan bir bakış açısı ortaya çıktı” (Winter, 2006: 33).

²⁹ Young ilk dünya savaşının ne denli kurucu bir etkisi olduğunu şu sözlerle vurgular: “1914-18 savaşı ‘Büyük’ (*Great*) olarak adlandırıldı, çünkü sonrasında hayal güçlerini sömürgeleştiren her olaydan daha çok bu savaştı” (2020: 26).

³⁰ Blight, yüz yılı aşkın bir süreye dönüp bakıldığında – 1890- 1920 arasında- Batı dünyasının iki ana bellek patlaması yaşadığını aktarır. Bu patlamanın kökleri “imparatorlukların çöküşünde, yeni ulus-devletlerin kökeninde, yok olan dünyalar ve kültürler için bir nostaljide, endüstriyel ve

haline gelmesi, bu durumun ardındaki dinamik ve kırılmaların sorgulanması gerekir.

Ulus devlet ve bellek arasındaki *memory boom* dolayısıyla kurulan hat, geçmişe dönük “araçsal” bir okumayla yeni bir formun inşası ile belirlenmiştir.³¹ Bu hattın ana çimentosu ise ulus devletlerin maharetle kullandığı kolektif kimliklerdir. “Kültürel, edebi ve politik aktörlerin yanı sıra, farklı lehçeleri konuşan, farklı yaşam tarzları yaşayan ve geçmiş üzerine inşa edilmiş geniş bir ortak kolektif kimlik” (Verovsek, 2017: 7) üzerinden ihtiyaç duydukları “hayali cemaati” yaratabilmişlerdir. Jay Winter bellek patlamasının en talihsiz özelliklerinden birinin bu durum, yani kolektif kimliklerin devletlerce manipülasyonu ve inşası, olduğunu belirtir. “Yorumcuların geçmiş olayların her anlatısını, bir devletin yurttaşlarının ortak mülkiyeti olarak anlaşılan, ulusal belleğin veya kolektif belleğin bileşenleri olarak alma eğilimleridir” (2006: 183). Belleğe dair araçsal yaklaşım gücünü ve etkinliğini buradan beslenerek kurar.³²

kentsel yabancılaşmada, yeni icat edilmiş geleneklerde ve yaygın anıt inşasında, ulusal takvimlerdeki kutlama günlerinde ve çalışmalarında hafızayı araştıran bir dizi büyük entelektüelde (Henry Bergson, Sigmund Freud, Marcel Proust, Virginia Woolf, Maurice Halbwachs ve diğerleri dâhil) bulunabilir” (2009: 243).

³¹ “Bu dönem, aynı zamanda ‘atalara ait’ ulusal geleneklerin benzeri görülmemiş ve kasıtlı olarak icat edildiği dönemdi. Halk hikâyelerinin, tarihi hatıraların ve kültürel normların, ulusal tarihlere duygusal ve ahlaki etki sağlayan anlatılara ‘etik olarak kurucu hikâyelere’ dönüştürülmesinde büyük ustalıkla kullanıldı” (Pascal, 2009: 10).

³² Araçsal olması demek her zaman pejoratif bir anlama sahip olduğu anlamına gelmez. “Kolektif hafıza, geçmişe dair hatıraların toplamını değil; geçmişle ilişkinin belirlenmesini ya da yeniden belirlenmesini ifade ettiğine göre, hatırlama da, her zaman belli amaçlar için harekete geçirilen bir süreç olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle, hatırlamanın araçsallığından ya da araçsallaştırılmasından yakınmak, kolektif hatırlama sürecinin doğasını yeterince kavramamak anlamına gelir” (Sancar, 2010: 55).

Sonuç

Dan Stone, belleğin görünürde geçmiş hakkında konuştuğunu fakat esasında geleceğe baktığını söyler. Stone'a göre bu meta-tarihsel bir sorundur, "çünkü geçmişi anlama sorunu, tarihin şimdiki zamanda oynadığı role ve anlamın tarih mi yoksa bellek tarafından mı (ve nasıl) oluşturulması gerektiğiyle ilgili yarı felsefi bir sorudur" (2013: 2). Dolayısıyla bu felsefi soruna bütünlükçü bir yaklaşım ve toplumsal belleğin hangi düşünsel ve kavramsal izleğe yaslanarak ele alınacağı meselesi oldukça önemlidir. Bu dönüşümü neden ve sonuçlarıyla analiz etmeden kolektif bellek haritalaması yapmak eksik bir girişim olarak kalır. Çalışmada, modernite ve postmodernite geçişliliğinin odağa alınması, tüm kesintileri ve süreklilikleri gözetme çabası bu bütünlükçü bakışa yöneliktir.

Modernite postmodernite epizodundaki kopuşlar, süreklilik ve dönüşümler bize çağın ufkunu ve ufkun belirlediği eleştiri, tartışma ve eyleme metotlarındaki farklılıklar hakkında geniş kaynaklar sunar. Bu bağlamda postmodernite mefhumu salt bir düşünsel düzlem olarak değil, gündelik ve toplumsal hayatın somut dönüşümlerinin de bizatihi merkezinde yer alır.³³ Belleğin, "Yirminci yüzyılın başında, modernist yeniden kuramsallaştırılmasında öne çıkan, uzamsal metaforları" (Schwarz, 2003: 142)

³³ Bu sebeple modernite, bir periyot kesinliği değil, ilişkisel sürecin duraklarından biri olarak kavranmalıdır. "Tarihselleştirme konusundaki tüm çabalarımıza rağmen, belleğin tarihi, modernite tarihlerimiz tarafından kapsamaz. Antik çağda ve Orta çağda bellek üzerine yapılmış araştırmalar bu sonucu destekler niteliktedir" (Kansteiner, 2002: 184).

sarsılmıştır.³⁴ Artık sahnede, “geçmişe duyulan hayranlık, bellek gereksinimi ile hızlı unutmaya temposu arasında bocalayan yeni postmodern zamansallık” (Huysen, 1999: 183) bulunmaktadır. Bu çerçevede, “postmodernizmin ya da ‘geç modernitenin’, parçaların birbiriyle ilişkisini, onlardan önceki ya da sonraki bütüne başvurmaksızın, yalnızca birbirlerinden farklılıkları üzerine kuran kabullerin [de] tartışmaya açılması gerekir” (Zaretsky, 1995: 256; akt. Tol- Göktürk, 2006: 197).

Kolektif bellek kavramının atıfta bulunduğu tüm sosyal olgular ve kavramın kendi serüveni içerisinde geçirdiği dönüşümler –örneğin tarih yazımında, toplumsal aidiyetlerin, ulus devletlerin nezdindeki etkin araçsallığında- yüzyıla damgasını vuran bu ana izlekten bağımsız düşünülmemelidir. “Sosyal çevrenin değişimi ile unutmaya, unutmaya ile birlikte yeniden unutulmaları hatırlama gereği, hatırlananların yeniden organize edilmesi gerekir. Organize edilenler ise, şimdinin siyasal iktidarının sosyal ve politik çerçevesine göre belirlenir. Böylece, geçmiş, yeniden oluşturulup dondurulur” (Tuğrul, 2021: 77).

Kesişimsel bir çalışma alanı olarak kolektif bellek modernitenin müphemlikleri ve ambivalansları karşısında görece belirsiz ve kaygan bir statüde durur. Belleğin bu değişen epistemolojik yolculuğu, kavrama ilgi duyan tüm alanların ne tür benzerlikler ya da farklılıklar gösterdiğinin takip

³⁴ Bu noktada, postmodernizm öncesi bellek ve mekân ilişkisinin bir sabitlik olarak düşünülmemesi gerektiğini vurgulamak önemlidir. “Mekânsallık metaforu, modern öncesi bellek düşünceleri için o kadar merkezidir ki hafızanın imgeleri ve mekanları, sanki bunlar metafor değilmiş de bağımsız varlığa sahip şeylermiş gibi ele alınırdı” (West, 2003: 63). Buradaki vurgu, postmodernizmin daha önce tecrübe edilmemiş bir çözüme getirmesi durumudur. İmge ve uzam belleğin hep vazgeçilmez bir parçası olagelmisti.

edilmesiyle mümkün olur. Buradaki risk kavramın ya abartılması ya da aşırı basitleştirilmesidir. Dolayısıyla modern zamanda kolektif belleğin yerini inceleyen bir eleştirel alternatif, modernitenin akıl, nesnellik ve hakikat kavramlarını da tartışmaya açmak durumundadır. Bu tartışma, bu kavramlara –postmodern tavrın yıkıcı rüzgârına karşı- belli bağlamlarda bir “sahip çıkmayı” da içermesi açısından kolektif bellek için oldukça önemlidir. Bir disiplin olarak bellek çalışmalarının tarihsel analiz ile mesafelenmesi ve postmodernizm ile imtihanı da esasen bu konu üzerinde döner: tarihsel çalışmalarda nesnellik fikrini ilga etme. Bu meydan okuma, iki ana noktada güvensizlik yaratır. Bireyin failliğini, kültürel göstergelerin kuruculuğuna indirgemek tarih ve insan ilişkisinin çarpık bir yansıması; temsillerle faillik arasındaki ilişkinin –temsilleri kimin yarattığı, kimin özdeşleştirdiğine dair cevapsız sorularla- kanıtla ilişkin bir kayıtsızlık hali. Bu iki hal, ideoloji bahsinde kristalleşen bir kör düğüm oluşturur. İdeolojinin ve hafıza-tarih bağlantılarının nasıl çözüleceği sorusu önemlidir. Başka bir deyişle, “bir fenomen olarak belleği, *causa sui* (kendi kendinin nedeni) olarak inceleme tehlikesi vardır. Ancak bu sorun, yalnızca bellek çalışmalarının metodolojik bir sorunu değil, aynı zamanda 'hafızanın' çağdaş toplumlarda sahip olduğu karmaşık yerin bir yansımasıdır” (Stone, 2013: 155). Bu bakışla, belleğin sadece inşa edilen ve kurgulanan bir şey olmaması demek insanlar ve toplumlar arası maddi ilişkileri yok saymamak anlamına gelir. Belleğin inşa edilen bir olgu olması belirli mücadelelerle iç içe olması anlamına gelir. “Hatırlamanın, geçmişi bugünün anlam ihtiyaçları ve bağlamları çerçevesinde yeniden inşa ederek canlandırma edimi olma özelliği, bu mücadeleler içinde daha belirgin hale gelir” (Sancar, 2010: 54). Dolayısıyla da

insanların dünyayı bu ilişkiler vasıtasıyla aktif olarak dönüştürebileceği düşüncesini yeniden gündemimize almamızı sağlar.

Bellek için modernizm postmodernizm geçişi bütünsellikten daha parçalı bir yapıya kayma olarak genel hatlarıyla çizilebilir. Bu hatta iki çatışan kavram öne çıkar, şimdiye ait akıl ve geçmişten gelen otorite, toplumsal hayatta karşılıklarını iki alanda serimlerler: “deneyim alanı” ve “beklenti ufku”. Bu iki makasın açılmasıyla geçmişin temel bir başvuru noktası olarak pozisyonu farklılaşır. Kültürde kodlanmış ya da kanon haline getirilmiş geçmişin alanı gittikçe daralır. Buna karşılık yeniden yoruma açılan, yeni toplumsal-kültürel işlevler yüklenmiş aynı geçmiş ‘bir deneyim alanı’ haline gelir: Şimdi'nin insanları ‘beklenti ufuklarını’ belirlemek için geçmişe başvururlar (Yılmaz, 2010: 44). Yılmaz, bu durumda geçmişe dair, esasen geçmişle araya mesafe koymaya dair, alınacak iki tavırdan bahseder: “Tarihsel araştırma ve geçmişin yadsınması (geçmiş silip atalım)”. Bu tutumlar salt yazınsal farklılıklar anlamına gelmez, geçmişin bu minvalli “işlenmesi” ideolojiden bağımsız değildir. Tüm bu kırılmalar ve çatallanmalar arasında ana mekanizma deneyim/var oluş ve bellek arasındaki bağlantıların sönümlenmesidir. Yılmaz, modernlerin “anlam borcunu” sildiklerinin altını çizer (agy. 52). “Anlam borcunun” silinmesi, her şeyden önce zihniyetlerin ve onların temsillerinin muğlaklaşması ve bu muğlaklaşmanın getirdiği bilişsel ve toplumsal dağınıklığa gönderme yapar.³⁵

³⁵ Hartog, bu kırılmayı şöyle açıklar: “geçmiş ile gelecek arasındaki ilişkinin geçmişe başvurularak düzenlendiği, geleceğin geçmişi kopya etmeyip ötesine de gitmediği dönemlerde, insanın zihni nereden nereye gittiğini biliyordu” (2000: 204).

Belleğin bir kültür tarihi alanı olarak kurumsallaşmasından³⁶ gelen, temsiliyet gücünün, son yılların en verimli araştırma konularından biri olması, “bu alanın, her halükarda, tarihte, anıtlar gibi belleğin *lieux de mémoire*'daki (hafıza yerleri) temsillerine odaklanmaktan, belleğin toplumsal boyutunu vurgulamaya yönelik olarak gelişmiş” (Stone, 2013: 8) olmasının altını çizmek gerekir.³⁷ Toplumsal bilinç ve bellek arasındaki ilişkilerin, geçmişle kurulan bağların nicelik ve nitelik olarak değişiminin belleğin toplumsal boyutunu kavramak için oldukça elzemdir. Aksi takdirde, orta ve uzun vadede meydana gelebilecek durum, büyük ve monolitik anlatıların baskısından özgürleşmekten ziyade mevcut eşitsizliklerin, mevcut güç dağılımını besleyecek bir noktaya erişmesidir. Bu noktada, esas çelişkinin üstü örtülür, “dünyevi iktidarın, yeniden dağılım ilkelerini korumak veya dönüştürmek yoluyla, farklı sermaye türlerinin dağılımlarını sürdürme veya dönüştürme iktidarı olduğu o kadar aşikârdır ki unutulur” (Bourdieu, 2016: 269- 270). Winter belleğin gizemli bir şekilde tartışmaları örtmediğini ya da tartışmalı bir geçmişin meşruiyetini de yine aynı gizemli yolla yapmadığını; daha ziyade tartışmaya açık anlatıları ve geçmişin bugündeki uyuşmaz hesaplarını somutlaştırdığını vurgularken de benzer bir noktaya işaret eder (2009: 99).

³⁶ “21. Yüzyılın başında, tarih biliminde ilk kez geçici bir ‘bellek patlaması’ olarak algılanan şey, köklü bir kültür tarihi alanı haline gelmişti” (Hutton, 2015: 26- 27).

³⁷ Bu bağlamda, bellek ve temsil arasındaki izler söylemsel olarak kurulan bellek izleri hattından ilerlemek zorundadır. “O halde bu şekilde, ‘geçmiş olduğu gibi’, yok (*absent*) bir araştırma nesnesi olarak düşünebiliriz, mevcudiyeti (yok mevcudiyeti), sahip olduğumuz tek ‘gerçek geçmiş’ olan geriye kalan izleriyle belirtilir. İzler, aslında bir tür söylem-dışı gerçeklik olma anlamında tarihinin göndergesi olarak değil, tarihsel anlaşmazlıklar için son temyiz mahkemesini oluşturan, tabiri caizse, tabana vururlar ama söylem içinde bir tabana” (Jenkins, 1995: 17).

Kaynakça

- Allen, M. (2016). "The Poverty of Memory: For Political Economy in Memory Studies". *Memory Studies*, Vol. 9(4), 371–375.
- Barash, J. A. (2017). "Collective Memory". Sven Bernecker ve Kourken Michaelian (Ed.) içinde *The Routledge Hand Book of The Philosophy of Memory*. 255- 267. Routledge.
- Bauman, Z. (2015). *Özgürlük*. İstanbul: Ayrıntı.
- Blight, D. W. (2019). "The Memory Boom: Why and Why Now?". Pascal Bayer ve James V. Wertsch (Ed.) içinde *Memory in Mind and Culture*. 238- 251, Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (2016). *Akademik Aklın Eleştirisi Pascalca Düşünme Çabaları*. İstanbul: Metis.
- Carrier, P. (2000). "Places, Politics and The Archiving of Contemporary Memory in Pierre Nora's Les Lieux de memoire". Susannah Radstone (Ed.) içinde *Memory and Methodology*, 37- 58, Bloomsbury.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. İstanbul: İletişim.
- Fritsch, M. (2005). *The Promise of Memory History and Politics in Marx, Benjamin and Derrida*. State University of NewYork. Press Albany.
- Hartog, F. (2000). *Tarih, Başkalık, Zamansallık*. Ankara: Dost.
- Hirsch, M. (2008). "The Generation of Postmemory". *Poetics Today*, 29 (1), 103- 128.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*. İstanbul: Metis.

Hobsbawn, E. (1999). *Tarih Üzerine*. Ankara: Bilim Sanat.

Jenkins, K. (1995). *On "What's History?" From Carr and Elton to Rorty and White*. Routledge.

Kansteiner, W. (2002). "Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory". *History and Theory*, 41(May), 179- 197.

Kattago, S. (2015). "Introduction: Memory Studies and Its Companions". Siobhan Kattago (Ed.) içinde *The Ashgate Research Companion to Memory Studies*, 1- 23, Ashgate.

Kuhn, A. (2000). "A Journey Through Memory". Susannah Radstone (Ed.) içinde *Memory and Methodologies*, 179- 198, Bloomsbury.

Landsberg, A. (2004). *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. Chichester, West Sussex: Columbia University Press.

Lukacs, G. (2021). *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?*. İstanbul: Yordam.

Llyod, S. (2006). "Post-modernizm, Modernite ve Muhalefet Geleneği". Stuart Sim (Ed.) içinde *Post-modern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, Ankara: Babil.

Mansfield, N., (2021), *Öznellik Freud'dan Haraway'e Benlik Kuramları*. İstanbul: Babil.

Matsuda, M., (1996), *The Memory of Modern*. Oxford University Press.

Maza, S. (2022). *Tarihi Düşünmek: Geçmişin Değişen Eşkâli*. İstanbul: Fol.

Nalbantoğlu, Ü. (2010). *Yan Yollar Düşünce, Bilgi, Sanat*. İstanbul: İletişim.

McGrattan, C. (2013). *Memory, Politics and Identity Haunted by History*. Palgrave Macmillan.

Olick, J. K.; Robbins, J. (1998). "Social Memory Studies: From "Collective Memory" to The Historical Sociology of Mnemonic Practices". *Annu. Rev. Sociol.* 24, 105- 140.

Radstone, S.;Hodgkin, K. (2003). "Propping The Subject: Introduction". Susannah Radstone ve Katharine Hodgkin (Ed.) içinde *Memory Regimes*, 55- 60. Routledge.

Radstone, S. (2000). "Working with Memory: An Introduction". Susannah Radstone (Ed.) içinde *Memory and Methodology*, 1- 25, Bloomsbury.

Read, J. (2014). *Sermayenin Mikropolitikası Şimdiki Zamanın Tarih öncesi ve Marx*. İstanbul: Metis.

Reiss, T. J. (1982). *The Discourse of Modernism*. Cornell University Press.

Sancar, M. (2010). *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim.

Schwarz, B. (2003). "'Already The Past" Memory and Historical Time". Susannah Radstone,

Katharine Hodgkin (Ed.) içinde *Regimes of Memory*. Londra: Routledge.

Schwartz, B. (1982). "The Social Context of Commemoration: A study in Collective Memory". *Social Forces*. 61(2), 374–402.

Sohn- Rethel, A. (2011). *Zihin Emeği- Kol Emeği Epistemoloji Eleştirisi*. İstanbul: Metis.

Sokal, A. (2011). *Post modernizmin Bilimsel, Felsefi ve Kültürel Eleştirisi*. İstanbul: Afa.

Stone, D. (2013). *The Holocaust, Fascism and Memory: Essays in the History of Ideas*. Palgrave Macmillan.

Tol- Göktürk, E. D. (2006). *Dünden Yarına Yurttaşlık: 21. Yüzyılda Yurttaşlık, Ulus Devlet ve Küreselleşme*. İstanbul: SAV.

Tuğrul, S. (2021). *Yitik Bellek: Yas, Kimlik, Yüzleşme*. Ankara: Dipnot.

Winter, J. (2006). *Remembering War: The Great War Between Memory and History in The Twentieth Century*, Yale University Press.

Wood, M. E. (2007). *Marx'a Dönüş*. İstanbul: Kalkedon.

Wood, M. E. (2013). *Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Yordam.

Urhan, V. (1999). "Modernizm, Post modernizm ve Personalizm". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 2 (8), 143- 168, Ankara: Doğu Batı.

Yaraşır, V. (2021). *Ters Dalga Tarih ve Pratik*. Elyazmaları.

Yılmaz, L. (2010). *Modern Zamanın Tarihi Batı'da Yeni'nin Değer Haline Gelişi*. İstanbul: Metis.

Young, N. (2020). *Postnational Memory Peace and War: Making Pasts Beyond Borders*, Routledge.